

ÇIRAKLIK EĞİTİMİNİN “OSMANLI DÖNEMİ” DURUMU

Yrd. Doç. Dr. Ali ŞAHİNKESEN*

GİRİŞ

Bir ülkenin kalkınmasında temel olan öğeler, doğal kaynaklar, sermaye, insangücü ve teknoloji olarak kabul edilmektedir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, bu öğeler içinde en fazla insangücüne ağırlık tanımaktadır. Öyleki, insangücüne tanınan bu ağırlık % 70'lere kadar çıkabilmektedir. Bu araştırmalar esas alınarak, gelişmenin temel elemanın, doğal kaynaklar, sermaye ve teknolojiden çok, bunları üretecek ve kullanacak olan insangücü olduğu söylenebilir.

İnsangücü yetiştirmek bugün önemli olduğu gibi, geçmiş zamanlarda da önemli olmuştur. Bu yetiştirilecek insangücünün düzeyine, alana sektöre bağlı olarak değişiklik ve farklılık gösterse bile, tüm zamanlarda ve sektörlerde *USTA* düzeyindeki elemanların yetiştirilmesi önemini ve gündemdeki yerini korumuştur. Gündemdeki yerini sürekli olarak koruyan bu sistemin adına, geçmişte olduğu gibi bugün de *Çıraklık Eğitimi* denmektedir.

Çıraklık eğitimi iki dilim halinde incelenebilir. Birinci dilim Osmanlı İmparatorluğu dönemi. İkinci dilim ise, Cumhuriyet dönemidir. Cumhuriyete kadar mesleki ve teknik eğitim sistemi ve buna bağlı olarak da çıraklık eğitimi, eğitim sisteminin dışında düşünülmüştür.

Cumhuriyetle birlikte (1926) çıraklık eğitimi çıkarılan yasa ve yönetmeliklerde yer almaya başlamıştır. Bunlardan ilki, 1926 yılında çıkarılan 818 sayılı Borçlar Kanunudur. Bunu diğerleri izlemişse de, çıraklık eğitimine esas ağırlık 1960'lı yıllarda verilmeye başlanmıştır. 1972 yılında 1591 sayı ile bir çıraklık eğitimi yasası çıkarılmışsa da dönemin Cumhurbaşkanı tarafından bir daha görüşülmek üzere meclise geri gönderilmiştir. Geri gönderilen bu teklif, çok az bir değişiklikle “Çırak Kalfa ve Ustalık Kanunu” olarak 2089 sayı ile 20.6.1977 tarihinde kabul edilmiştir. 1977 tarihinde yürürlüğe giren bu yasa, 1986 yılına kadar yü-

* Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü Öğretim Üyesi.

rürlükte kalmış ve 1986 yılında çıkarılan 3308 sayılı Mesleki ve Teknik Eğitimi bir bütün olarak ele alan ve daha önceki yasa da aksayan tarafları düzelten “Çıraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu” ile yürürlükten kaldırılmıştır.

Cumhuriyet dönemindeki gelişmelerin çok özet olarak değinilen bu çalışmanın amacı; Çıraklık Eğitiminin Osmanlı İmparatorluğu dönemini incelemeye çalışmaktır. İnceleme Kurtuluş Ahilik Gedik Lonca ve ilk olarak açılan Makina Çırakları Mektebi şeklinde olmaktadır.

İmparatorluk Dönemi Çıraklık Eğitimi

Türklerin, on birinci yüzyıldan başlayarak kitleler halinde Anadolu'ya gelmeleri, yeni toplumsal yapının oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Yerli halka hakim olan Türkler, toplum olarak şu özellikleri taşımaktadırlar: Selçuklular tarafından Anadolu'daki köy, kasaba ve şehir gibi yerleşme birimlerine yöneltilmişler, daha önce taşıdıkları aşiret yapıları parçalanmış ve bu yapıdan doğan koruyucu bağlar ortadan kalmıştır. Göçebe örf ve adetleri bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Ayrıca, birkaç yüzyıl önce karşılaştıkları islâmiyeti benimsemiş olmakla beraber eski dinleri şamanizmin de etkisindedirler. Böyle bir görünümde olan ve Selçuklular tarafından güdülen yerleştirme politikası sonucu Türkler, yerleşik hayat değerleriyle yüzyüze gelmektedirler. Bu değerler, yerleşik yapıya elverişli fikirler, kurumlar ve kanunlardan oluşan bir bütünlük arz etmektedir. Böylece, toplum hayatını yeniden düzenleyecek kurallar ve kurumlar gelişmektedir (Güllülü, 1977, s. 18-23).

Bu yeni oluşum süresinde toplumun; hayvancılıktan tarıma, göçebelikten yerleşik ve şehir hayatına, ilkel inançlardan semavi dinlere, savaşçılıktan barışçılığa, aşiret otoritesinden merkezî otoriteye doğru geçişleri esnasında, değerler çatışmasının, uzlaşmayı sağlayan noktasında Ahilik¹ bir sentez olarak ortaya çıkmaktadır. Göç ederek Anadolu'ya

1 Ahilik; 11. inci yüzyıldan 18. inci yüzyıla kadar Anadolu'da esnaf ve sanatkâr birliklerine verilen addır. Ahi kelimesinden türetilmiştir. Ahi kelimesi Arapça “kardeşim” demektir. Ancak bu konuda araştırma yapan alan uzmanları “ahi” kelimesinin, Türkçe “akı” kelimesinden türetildiğinde birleşmektedirler. “Eli açık, cömert, mert, yiğit” anlamına gelen “akı” kelimesinin, Türk kurum ve kuruluşlarının araplaştırılması gayretlerinin arttığı bir çağda “ahi”ye dönüştürüldüğü görüşündedirler. Çünkü bu sözcüğün belirttiği “mertlik, yiğitlik, eli açıklık, cömertlik, konukseverlik” gibi özelliklerin ve ahiliğin ifade ettiği sanat ve ticaret kurallarının “Orta Asya Türklerinin” arasında çok yaygın olduğu bilinmektedir. Bu nedenle ahilik “Anadolu Türkleri”nin biçimlendirdiği, bir esnaf ve sanatkâr kuruluşudur (Çağatay, 1974, s. 51-52; Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 23; Güllülü, 1977, s. 16-25; Mete, 1983, s. 2; Cahen, 1979, s. 198).

gelen Türk ustalarının, bu çatışma noktasında, Lonca'da örgütlenmiş Ermeni ve Rum ustalarla rekabet edebilmeleri ve tutunabilmeleri, ancak, örgütlenip aralarında dayanışma sağlamaları, iyi, sağlam, kaliteli, bağlı görünmektedir. Bu zorunluluklar fütüvvetnamelerde zaten dini ve ahlaki kuralları olan esnaf ve sanatkârlar kuruluşu olan Ahiliğin kurulup gelişimini sağlamıştır (Mete, 1983, s. 4; Çağatay, 1974, s. 55; Güllülü, 1977, s. 24-74; Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 24).

Ahîlik Anadolu'da dayanışmanın sağlanmasında, Ahi Evran, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Mevlana gibi Türk büyüklerinin çabaları büyük olmuştur. Bunlardan Ahi Evran, fütüvvet teşkilârlardan faydalanarak; Türk halkının, ekonomik durumunu yükseltmek, başkasına el açmadan alın teriyle ve şerefle yaşamının, üretici olmanın yollarını; bir sanat ve meslek sahibi olarak göstermek amacıyla ahi örgütünü kurmuştur.

Örgütün kurulmasında, ekonomik etkenlerin yanında, devlet otoritesinin sarsılmasına yol açan siyasi olaylar ve dini sömürü aracı olarak kullanan zümrelerin de etkileri olmuştur. Ahi Evran, debbağ, ayakbabcı ve saraç etsnafını toplayıp örgütlenmekle işe başlamış, üstün becerisi, ahlâki sağlamlığı ve hakseverliği ile büyük şöret ve saygı toplamış, kurduğu örgütün başkanı "Ahi Babası" olmuştur. Zamanla, Ahi Evran'ı diğer "ahi baba"ları izlemiş; örgüt, Anadolu'da, Balkanlar'da, Kırm'da gelişerek genişlemiştir (Çağatay, 1974, s. 94, Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 26-28; Mete, 1983, s. 4).

Ahi birliklerinin oluşumundan sonra özellikle 11. ve 12. yüzyılda, bu birliklerin siyasi fonksiyonları daha bir belirgindir. Yerleşik hayat değerlerini savunması ve yeterince gelişmemiş, gereği gibi işlemeyen merkezi otorite karşısında bu birlikler, yerel otorite olarak ortaya çıkmaktadırlar. Öyle ki, beylikler döneminde hemen hemen her şehir ve kasabanın yerel otorite birimi durumundadırlar. Bu dönemde, Osmanlı Beyliğinin başında Osman Gazi, ahilerin başında da Edebali vardır. Edebali, Osman Gazi'nin hem şeyhi hem kayınpederidir. Osmanlı beyliği, özellikle bu gücün desteğini sağlayabildiği için kısa zamanda gelişmiştir. Osman Gazi'ye ilk defa padişahlık ve devlet kurucusu olacağı müjdelleyen ve onu bu yolda yöneltten ahi şeyhi Edebali'dir (Güllülü, 1977, s. 84; Mete, 1983, s. 7; Köprülü, 1981, s. 40-152; Çağatay, 1974; s. 94-98; Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 28; Kılıçbay, 1982, s. 300; Akyüz, 1982, s. 41).

Ahi birlikleriyle, Osmanlı ailesi arasındaki akrabalık bağlarıyla pekiştirilen bu ilişki, bir yandan Osmanlı ailesinin ahi birliklerinin nüfuzundan yararlanmalarını doğururken, bir yandan da ahi birliklerinin

siyasi alanda söz sahibi olmalarını sağlamıştı. Öyle ki, Osmanlı Beyliği'nin ilk yöneticilerinin çoğu ahi birliklerine mensupturlar. Bunlar arasında, başta üç padişah; Osman Gazi, Orhan Bey ve Birinci Murat olmak üzere, Vezir Çandarlı Halil ve Alaaddin Paşa sayılabilir. Hatta Birinci Murat'ın şedd kuşanmış bir ahi olduğu ve ahi babalık yaptığı söylenegelmştir. Ahiliğe mensubiyet, sonrası padişahlar için söz konusu olmakla birlikte, Osmanlı padişahları genellikle birer sanat sahibidirler. Birinci Mehmet'in yay kirişi, Birinci Selim'le, Birinci Süleyman'ın kuyumcu, İkinci Selim'in hacıların asaları için hilâl, İkinci Murat'ın ok başı, Üçüncü Mehmet ile Birinci Ahmet'in kaşık ve okçuların baş parmaklarına taktıkları yüzük yaptıkları, İkinci Abdülhamid'in ise iyi bir marangoz olduğu bilinmektedir (Güllülü, 1977, c. 86-87; Mete, 1983, s. 8).

Türk'e özgü bir esnaf ve sanatkâr kuruluşu olan ahiliğin Anadolu'da giderek gelişmesi, sosyal hayatın düzenlenmesinde ve üretim sisteminde son derece etkili olmuştur. Öyle ki bu birliklerin etkinlikleri oranında, Anadolu şehirlerindeki ekonomik hayatta Türklerin eline geçmiştir (Güllülü, 1977, s. 9; Çağatay, 1974; Mete, 1983; Soykut, 1971).

Ahiler hakkında ilk kez; etraflı, toplu ve görgüye dayanan bilgi veren kişi, Berberi gezgin İbn-i Batuta'dır. Saha sonra Evliya Çelebi ahi meslekleri hakkında ayrıntılı bilgi vermiştir. İbn-i Batuta Anadolu'da (1326-1359) birçok şehir, kasaba ve köyleri gezmiş, ahilere konuk olmuş ve izlenimlerini şöyle belirtmiştir (Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 32-34; Mete, 1983, s. 8-9; Çağatay, 1973, s. 104-105):

Ahiler Anadolu'ya yerleşmiş bulunan Türkmenlerin yaşadıkları her yerde; şehir, kasaba ve köylerde bulunmaktadırlar. Memleketlerine gelen yabancıları karşılama, onlarla ilgilenme, yiyeceklerini, içeceklerini sağlama, yatacakları yeri temin etme, ihtiyaçlarını giderme, onları uğursuz ve edepsizlerin ellerinden kurtarma gibi konularda ahilerin eşine dünyanın hiçbir yerinde rastlamak mümkün değildir.

Ahi, bekâr gençlerden, sanat ehli ve diğerlerinin toplanıp kendilerine başkan seçtikleri adama denir. Başkan bir zaviye yatırıp onu halı, kilim ve başka gerekli eşya ile döşeyip kandiller asar. Arkadaşları gündüz geçimlerini sağlama yolunda çalışıp, ikindiden sonra kazançlarını başkana götürürler. Bununla meyve, yiyecek ve zaviyeye sarfolunacak başka şeyler satın alınır. O gün oraya yabancı bir misafir gelirse, zaviyelerinde ağırlarlar. satın alınan şeylerle ona ziyafet çekerler.

O kişi oradan ayrılıncaya dek onların konuğu olur. Hiçbir konuk gelmese de kendi kendilerine toplanıp yemek yerler, oynarlar ve şarkı söylerler. Ertesi sabah yine işlerine, sanatları başına gidip akşam üzeri hepsi bir gün önceki gibi kazançlarını başkana getirirler. Bunlara fityan, başkanlarına da ahi denir. Dünyada bunlardan çok iyi kalpli, iyi davranışlı kişiye raslamadım.

Ahilikte eğitim. Ahiliğe giren aday, gündüz iş başında ustası, kalfası ya da ustalar meclisi tarafından baba-oğul ilişkisi içinde sanatı (iş) ve o sanatın gerektirdiği yaşayış biçimi için eğitilirken, akşamları da zaviyede esnafa ve insana lazım olan genel bilgiler konusunda eğitilmektedir. Birer “terbiye ocağı” olan zaviyelerde okur-yazarlık, teşkilâta ait edep², erkân³, edebiyat, güzel sanatlar, Kur’an-ı Kerim okuma, Türkçe, Arapça, güzel yazı ve diğer bilgiler okutulmaktadır. Bu bilgiler bilim adamları, kadılar, öğretmenler, müderrisler, hatipler, vaizler, emirler yani bölgenin faziletli, saygılı ve ulu kişileri tarafından verilmektedir (Soykut, 1971, s. 100; Çağatay, 1973, s. 102).

Ahilikte eğitim önemli bir etkidir ve her ahi eğitilmektedir. Birliğe giren her adayın kılık kıyafetinden başlanarak davranışları bir düzene sokulmakta, ahilere ait olan 740 görgü kuralının 124’ü hemen öğretilmektedir. Adayın bu kuralları doğru uygulaması için birliğe girmesiyle “yol kardeşi” ve kuralları öğretecek “yol atası” görevlendirilmektedir.

Ahi; kendi ile ilgili *cimrilik, kötülük, kırgınlık, nefis, şeytanlık, boş söz ve başkalarından umut etme kapılarını kapamak ve cömertlik, iyilik, hoşnutluk, nefse karşı çıkma, ilâhi olana bağlanma, güzel söz söyleme ve varını yoğunu başkalarına verme kapılarını, yani yedi kapıyı açarak, yedi kapıyı kapayacaktır. Dış çevre ile ilgili olarak da; şalvar⁴, mide, dil, kulak, göz, el ve ayak ve hırs ile ilgili emirleri yerine getirmek durumundadır ve ayrıca ahi;*

1. Emegini değerlendirecek bir işe, özellikle bir sanata sahip olmalıdır.

2 Edep (âdâb), Toplum töresine uygun davranış, incelik.

3 Erkân. Yol, yöntem, topluluğun ileri gelenleri, büyükler.

4 Şalvar ile ilgili emir; gayrimeşru ilişkilerden sakınmayı,

Mide ile ilgili emir; yasaklanmış yiyecek ve içeceklerden sakınmayı,

Dil ile ilgili emir; dedikodudan boş laflardan ve iftiradan sakınmayı,

Göz ve kulak ile ilgili emir; görülmemesi ve duyulmaması gereken şeyleri görmekten ve duymaktan sakınmayı,

El ve ayakla ilgili emir; kötülük etmekten sakınmayı,

İhtiras ile ilgili emir; dünya nimetlerine bağlanmaktan sakınmayı gerektirmektedir.

2. Yeteneğine en uygun olan tek bir iş veya tek bir sanatla uğraşmalıdır.

3. Doğru olmalı, emeğiyle hak ettiğiinden fazlasını kazanma yoluna sapmamalıdır.

4. İşinin ya da sanatının geleneksel pirllerinden kendi ustasına kadar bütün büyüklere içten bağlanmalı, sanatında ve davranışlarında onları örnek almalıdır.

5. Kazancının geçiminden arta kalanını tümüyle yoksullara ve işsizlere yardımda kullanılmalıdır (Çağatay, 1974; Güllülü, 1977; Soykut, 1973; Mete, 1983).

Ahilikte işbaşındaki eğitim ise, kalfa, usta ve ustalar meclisi tarafından yapılmaktadır. Baba-oğul ilişkisi şeklinde yapılan bu eğitimin kademeleri de yamaklık, çıraklık, kalfalık ve ustalık şeklinde düzenlenmiştir.

Yamak; on yaşından küçük olmaması, işe devamının baba veya velisi tarafından onaylanması gerekmektedir.

Çırak; iki yıl yamaklık yapan ve bu dönemde başarılı olan çıraklığa yükselbilmekte ve bu yükselme bir törenle yapılmaktadır. Bu törene çırağın ustası, kalfaları ve velisi katılmaktadır.

Kalfa; üç yıl çırak olarak hizmet eden ve başarılı olan kalfa olabilmektedir. Kalfalığa yükselme daha görkemli bir törenle olmaktadır. Çıraklıktan kalfalığa geçiş için, hem ustasının, hem de kalfalarının onayı ile en az üç ustanın daha, namuslu, güvenilir, dürüst ve sadık olduğuna ait güvence vermesi ve yapılacak sınavı kazanması gerekmektedir. Kalfalığa yükselen genç, o esnafa ait olan elbiseyi, kalfa olduktan sonra giyebilmektedir.

Usta; kalfalıktan ustalığa geçiş, peştemal (şedd) kuşatma töreni ile olmaktadır. Ustalığa yükselmek isteyen kalfanın, meslek çeşidine göre üç ya da daha fazla yıl çalışmış olması, bu sürede hakkında hiç şikâyet olmaması, görevlerini gereği gibi yerine getirmesi, özellikle çırak yetiştirme konusunda titiz davranması, müşteriler, komşular ve meslektaşlarıyla iyi geçinmesi, ustasının ve aynı mesleği yapan ustalar meclisinin onayını alması gerekmektedir. Ancak, usta olan birisi bağımsız bir işyeri açma hakkına sahip olabilmektedir (Keten, 1983, s. 15-17; Çağatay, 1974, s. 17; Soykut, 1971, s. 101-110; Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu, s. 54-70). Çağatay (1974, s. 101) bu konudaki görüşlerini şöyle özetlemektedir;

Bir kere, belli süre bir kademedeki kalarak pişirilen yamak-çırak, kalfa-usta hiyerarşisi kurmak ve bu kademelerdeki baba-evlât ilişkisi gibi candan bağlarla bağlamak suretiyle sanat, sağlam ahlâkî ve mesleki temellere oturtulmuştur.

İkincisi, esnaf ve sanatkârlıkta önemli bir sorun olan üretici-tüketici çıkar ve ilişkilerini, birbirleriyle bir sürtüşmeye düşümiyecek biçimde ayarlamıştır.

Üçüncüsü şehirlerden köylere, ülkenin en ücra köşelerine, dağ başlarına kadar yayılan bir zaviye yani, toplantı ve konuk evleri örgütü kurulmuştur ki Orta Asya'dan Anadolu'nun en uzak köşelerine dek yüzyıllar boyu süren Türk göçü ile gelenlere ve İbn-i Batuta örneğinde gördüğümüz gibi her türlü konuğa sıkıntılı günlerinde kucak açan ve bu konuk evlerinin, yolların güvensiz, taşıma araçlarının ilkel, han ve başka konaklama yerlerinin nadir bulunduğu bir devirde ne büyük bir sosyal fonksiyon yerine getirdiklerini söylemeye gerek yoktur.

Ahilikte örgütlenme (teşkilat). Anadolu'nun hemen her şehir ve kasabasında ahiler; arasta, bedesten ya da uzun çarşı denen özel yerlerde toplu halde sanatlarını yürütmektedirler. Her sanat dalı için ayrı birlikler oluşturulmaktadır. Ayrı birlik oluşturacak kadar esnaf ve sanatkârın bulunmadığı yerleşim merkezlerinde bütün meslek grupları aynı birlikte toplanmaktadır. Bu oluşturulan birliklerin tümü de Kırşehir'deki Ahi Evran zaviyesine bağlıdır.

Her ahi birliğinin başında, içlerinden seçtikleri “ahi baba” bulunmaktadır. Her birlik yöneticisini serbestçe seçebildiği gibi, yönetici aracılığıyla da, hammadde ve ürün (mamul) fiyatını belirleyebilmekte, üretim miktar ve kalitesini bağımsız olarak ayarlayabilmektedir.

Birliğe yeni girmek isteyen birisinin durumu uzun uzadıya araştırılmakta, ahilik ilkelerine aykırı bir hali olmayanlar kabul edilmektedir. Meslek kademeleri kesin hatlarla, yamaklık, çıraklık, kalfalık ve ustalık diye ayrılmıştır. Her kademe, ne kadar kalınacağı ve başarı koşulları belirlenmiştir.

Birliğe mensup üyelerin çalışma hayatı, üretimin kalitesi ve standardı, iş ahlâkı, işçi ücretleri ve fiyatların tespiti, işçi yetiştirilmesi ve himaye edilmesi, karaborsacılığın önlenmesi, üretici-tüketici dengesinin korunması birliğin denetimi ve kontrolü altındadır.

Kurallara uymayanlara ve doğru yoldan sapanlara etkili cezalar geliştirilmiştir: Ahilik edep ve erkânına aykırı hareket edenler “yolsuz”

ilân edilmektedir. Yolsuzla ilişkiler kesilmekte, ona yardım edilmemekte, hammadde verilmemekte, mamul eşya satışlarında hisse ayrılmamaktadır. Hatta suçu ağırsa işyerinin önüne çıkarılıp herkesin gözü önünde işyeri kilitlenmekte, yiğitbaşı (ahi babanın yardımcısı) tarafından sağ ayağındaki pabuç çıkarılarak dama atılmaktadır. Yolsuz, kurban kesmekte; lokma dağıtarak kendisini affettirmeye çalışmaktadır. Suç önemsizse, suçlu birliğe çağrılarak nasihat ve telkinde bulunmaktadır. Nasihatın yeterli olmadığı durumlarda da hemen yolsuz ilân edilmemekte, gereğinde falakaya yatırılmaktadır. Yani suçun türüne ve derecesine göre suçu işleyene nasihat edilmekte, falakaya yatırılmakta ya da yolsuz ilân edilmektedir. Ayrıca Ahi Evran zaviyesinin şeyhleri her yıl belirli zamanlarda Anadolu'yu dolaşarak bütün birlikleri denetlemekte ve anlaşmazlıkları çözmekte ve ustalığa yükselme törenlerini yönetmektedirler (Soykut, 1971; Mete, 1983).

Ahilikte sosyal dayanışma. Ahi birliklerinde, üretici tüketici ilişkisi, hammaddenin temini, işlenişi, satışı ve kalitesi kesin kurallara bağlanmıştır. Böylece üretici-tüketici dengesi korunurken, meslek erbabı arasındaki rekabet de önlenmiştir. Bu kurallar, daha sonraları nizamnameler veya kanunnameler haline getirilmiştir (Uysal⁵, 1983, Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu, 1973, s. 37-50).

Ahi birliklerinde mesleki dayanışma da son derece gelişmiş durumdadır. Her sanatkâr kendi meslek teşekkülüne üye olmak ve aidatını ödemek zorundadır. Üyelerden alınan aidatlar, bağışlar, çıraklıktan kalfalığa, kalfalıktan ustalığa yükselirken verilen smav harcı niteliğindeki paralar, "Esnaf Vakfı", "Esnaf Sandığı" ya da "Esnaf Kesesi" olarak isimlendirilen yerde toplanmaktadır. Her esnafın sandığında çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere atlas⁶, yeşil, örme, kırmızı, ak ve kara kese (torba) bulunmaktadır (Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 66; Güllüü, 1977; Seymen, 1964).

Ahi birliklerinin kurduğu bu düzen giderek gelişmiş, önceleri sadece debbağlık ve deri işçiliği ile uğraşan ahilerin sanat kolları, zamanla 32'ye

5 Bu yönde oluşturulan Kanunnameye örnek olarak bkz. Uysal (hazırlayan), Zanaatkarlar Kanunu, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1983.

6 Atlas Kese: Esnaf vakfına ait her türlü hüccet (delil) ve yazışma evrakı bunun içinde saklanır.

Yeşil Kese: Esnafa ait vakıf gelirlerinin senetleri ve tapuların saklandığı kese.

Örme Kese: Vakıf paralarının konmasına ve saklanmasına ait kese.

Kırmızı Kese: Faize verilen paraların senetlerinin saklandığı kese.

Ak Kese: Her türlü gider senetleri ile onaylanmış yıl hesaplarının saklandığı kese.

Kara Kese: Tahsili imkansız senetler ve bunlarla ilgili evrakların saklandığı kesedir.

yükselmiştir. Diğer yandan, Osmanlı ülkesindeki bütün Türk sanatları da, ahi babalar ya da onların yetki verdiği kişilerden aldıkları yeterlik ve izin belgesi ile esnaflık (ustalık) yapar hale gelmişlerdir. Ahi birlikleri uzun süre “devlet içinde devlet” olma özelliklerini korumuşlardır. Devletin güçlenmesi padişahların saltanatı “ortak kabul etmez bir gelin” olarak görmeleri, ahi birliklerini etkilemiş ve onların yaşamlarını esnaf ve sanatkâr birliği olarak sürdürme sürecine itmıştır. On yedinci yüzyıla doğru meslek ve sanatı icra eden gayri müslimlerin çoğalması din farkı gözetmeksizin esnaf ve sanatkârlar arasında işbirliği yapma zorunluluğunu, bu olgu ise yeni oluşumları doğurmuştur. Din ayrımı gözetilmeden oluşan bu yeni organizasyona “Gedik” denmiştir (Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 49).

Gedik. Gedik imtiyaz ve tekel anlamına gelmektedir. Resmen 1727 yılında kullanılmasına rağmen, çok daha önceleri de yaygın olarak kullanılmıştır. 1727 yılında esnafın sayısı “ustalık” adıyla sınırlandırılmış ve buna gedik denmiş ise de sonraları ustalık hakkıyla birlikte alınıp satılan veya devir ve teslim edilen sanat aletlerine “gedik” denilmiştir. Böylece gedik mülkiyeti doğmuş, gedik sahibi olmayan kimse işyeri açamaz olmuştur. Bu olgu kalfalık süresini bitirerek ustalığa hak kazanmış olan kimselerin, bu statüde devamlı çalışma zorunluluğunu doğurmuştur. Bu gelişme, ahi birliklerini iki ayrı gruba ayırmış ve usta-kalfa çatışmasını beraberinde getirmiştir. Bir işyeri açarak bağımsız çalışma olanağı bulamayan ve sayıları giderek çoğalan kalfalar, geleneksel yapı içinde anarşi unsuru haline gelmişler ve zaman zaman “eli silahlı ve eli bayraklı bir kıyam ordusu” halinde sokaklara dökülmüşlerdir (Güllülü, 1977, s. 132-135; Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 49; Çağatay, 1974, Özalp, 1961).

Bu gelişmeler, ahiliğin geleneksel yapısını bozmuş, ahi babanın yerini, seçimi kadı tarafından onaylanan ve yarı resmî bir devlet memuru olan kethüda (kâhya) almıştır. Kethüdalar, ahi birlikleri tarafından tespit edilen hammadde ve mamul eşya fiyatlarını hükümetin onayına sunmakta, birlik içinde çözümlenemeyen anlaşmazlıkları kadınlara iletmedirler. Birliklerinin yönetimindeki değişiklik bununla da kalmamış, her sanat kolunda, seçimi kadınlardan onaylanan beş kişilik “yönetim kurulları” ve “büyük kurul” oluşturulmuştur. Yönetim kurulları çözümlenemedikleri sorunları büyük kurula götürmektedirler ve büyük kurul esnaf kethüdalarından oluşmaktadır (Mete, 1983, s. 24). Böylece ahi birlikleri, baba-oğul ilişkilerinin geçerli olduğu birlik olmaktan çıkarak bir nevi yarı resmî kurum niteliği kazanmıştır. Bu tür esnaflık ve sanatkârlık 1860 yılına kadar sürmüştür.

Lonca. Osmanlı İmparatorluğu'nda, gayri müslimlerin esnaf ve sanatkâr kesiminde ağırlığının giderek artması, dükkân açma yetkisinin alınıp satılır duruma gelmesi, din farkı gözetmeksizin enaf ve sanatkârları, esnaf çarşısının uygun bir yerinde toplanmaya zorlamıştır. Başlangıçta hammaddelerin dağıtıldığı yere lonca denirken, zamanla, gayri resmî toplantı yerine lonca, daha sonra da esnaf ve sanatkâr kuruluşlarına lonca denmeye başlanmıştır.

Ahi birliklerine benzer özellikleri olan ve gayri müslimlerin de katılmasıyla oluşan loncalar, kethüda ve ustalar meclisi tarafından seçilen beş kişilik yönetim kurulu tarafından yönetilmektedir. Esnaf ile kethüda arasındaki ilişkileri, esnaf tarafından seçilen kethüda yardımcısı "yiğitbaş" düzenlemektedir. Yönetim kurulu, kethüda veya yiğitbaşın başkanlığında toplanmakta, mesleki sorunları görüşmekte, yardım sandığının işlerini yürütmekte ve anlaşmazlıkları kadıya gitmeden çözümlenmeye çalışmaktadır.

Yarı resmî bir kurum niteliği alan yeni organizasyonda da üretim, ahilikte olduğu gibi arz-talep dengesine, yani talebi karşılama esasına dayanmaktadır. Halbuki, Avrupa fabrika üretim sistemine geçmiştir. Hatırlanacağı gibi fabrika üretimi; işgücünden ve el emeğinden çok makina ve sermayeye dayanmakta, seri halinde yapılmakta, ucuza malolmakta ve belli bir standartta yapılmaktadır. Bu yolla yapılan üretim, Avrupa iç pazarlarında tüketilemeyecek boyutlara ulaşmış, ülke sınırlarını aşarak dış pazarlara, hammadde alıp, mamul madde (ürün) satma şeklinde yönelmiştir. Böylesi bir üretim sistemine sahip olmayan Osmanlı Devleti de, gedik ve himaye usulünü kaldırarak ticaret ve sanayi serbestisi getirmiş ve yabancılara "pazar" durumuna düşmemek için önlemler alma yerine "kapitülasyon" adı altında imtiyazlar vermiştir. Böylece, batı sanayi ürünleri Anadolu pazarlarını kaplamıştır. Yerli sanayi bir yandan hammadde sıkıntısı çekerken, bir yandan da ürettiği malı satamaz olmuştur. Böylece, Türkiye'de sanayi ve özellikle de ticaret yabancılara eline geçmiştir. Dışardan kaynaklanan bu sorunlara, Devletin yapısından kaynaklanan ve aşağıda belirtilen sorunlar da eklenmiştir. Bu sorunların başlıcaları şunlardır:

1. Dış pazarlarda iş gören tüccarların iç pazara yönelerek, sermaye-emek bütünlüğünü parçalayıp üretimi ticaretin fonksiyonu haline getirmeleri, hammadde ve fiyat kontrolünü ellerinde bulundurarak esnaf ve sanatkârları kendilerine bağımlı kılmaları,

2. Celâli isyanları (1576–1610) ile başlayan köylerden şehirlere göç sonucu, şehirlerde “çift bozan” adı ile anılan işsiz kitlelerin görülmemiş bollukta vasıfsız emek arzı yaratmaları,

3. Yeniçeri ve sipahi gibi bir kısım görevlilerin yeterli ücret (maaş) alamaması sonucu, esnaflığa el atmış olmaları ve kendilerini hiçbir kayıtle bağlı görmemeleri,

4. Üretim sisteminin yenilenememesi ve zamana uygun teknoloji geliştirilememesidir. Bu sorunlar karşısında, esnaf ve sanatkârlar birliğinin çöküşü kaçınılmaz olmuştur (Mete, 1983, s. 28; Güllülü, 1977, s. 165–166; Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973; Soykut, 1973; 1973; Sezgin, 1983, s. 33; Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 1973, s. 423–424; Barkan, 1964).

Dıştan ve içten gelen bu baskılar karşısında Osmanlı Sanayii için koruma çabalarına girişilmiş ve 1863'te Sultan Ahmet meydanında “Sergi-i Osmani” açılmıştır. Büyük ilgi toplayan bu serginin esnaf ve sanatkârlara bir yararının olmadığı görülmüştür. Hergün daha güç durumda kalan esnaf ve sanatkârların girişimleri sonucu, 1863 yılında “Islah-ı Sanayi Komisyonu” kurulmuştur. Komisyon geleneksel teknolojinin değiştirilmesini, esnaf ve sanatkârın birleşerek şirketleşmesini, sanat okulları açılmasını, gerekli tanıtma ve pazarlamanın yapılmasını önermiştir. Bu öneriler doğrultusunda yapılan girişimler de sonuç alıcı, esnaf ve sanatkârların durumunu düzeltici olamamıştır. 1912 yılında çıkarılan bir kanunla da loncalar tamamen kaldırılmıştır (Esnaf ve Sanatkârlar Konfederasyonu, 1973, s. 114–127).

İlk Çırak okulu. Osmanlı Devleti, bu gelişmeler sonucu eğitimi kendi görevleri arasında görmeye başlamış ve 1915 yılında ilk çırak okulu olan “Makina Çırakları Mektebi”ni açmıştır.

Makina Çırakları Mektebi'ne ilişkin olarak bakanlar kurulunca 21 maddelik bir yönetmelik yayımlanmıştır (Bkz. Ek 1). Bu yönetmelikte, çıraklığa giriş yaşı (13–16), öğretim durumu, sağlık şartları, çırak olma ve çırak okuluna kaydolma esasları, çıraklık süreleri, sınavların nasıl ve ne zaman yapılacağı, başarı koşulları, çıkmakla birlikte, bu girişiminde başarılı ve uzun ömürlü olduğunu söylemek son derece güç görünmektedir.

EK — 1

MAKİNE ÇIRAKLARI NİZAMNAMESİ (1)

Madde 1: Makine küçük zabitanı ile gedikli zabitanı yetiştirilmek üzere Bahriye Nezaretinde "Makine Çıraqları Mektebi" namıyla bir mektep teşkil edilmiştir.

Madde 2: Makine çıraqlığına kabul olunmak için on üç yaşını ikmal etmiş ve on altısına dahil olmamış bulunmak ve boyu bir metre kırk beş santimetreden dün olmamak ve mekteb-i iptidainin devre-i mütevassıta tahsilini görmüş olmak şarttır. Mekteb-i iptidai devre-i âliye tahsilini görmüş olanlar tercihan kabul olunur.

Madde 3: Her sene makine çıraqlığına kabul edilecek çocukların adedi Temmuzun bidayetinde gazetelerle ilân edilecektir. Talipler Ağustos bidayetine kadar Bahriye Nezaretine bâ-istida müracaat ve Ağustos zarfında tayin edilen gün ve saatte efrad-ı cedide mektebinde teşkil edilecek muâyene-i iptidaiye heyeti huzurunda isbat-ı vücut ederek zirdeki evrakı hey'et-i mezkûreye tevdi edeceklerdir:

- 1- Nüfus tezkeresi,
- 2- Aşı şahadetnamesi,
- 3- Vücudu tamamen sıhhatta olduğuna ve ebeveyninin irsi emrazdan salim bulunduğu dair tabip raporu,
- 4- Hüsnü ahlâk sahibi olduğuna dair mâhallesi hey'et-i ihtiyariyesinden muâtât bir ilmühaber,
- 5- Mektep tasdiknamesi,
- 6- Tahsil müddeti ile hizmet-i fiiliye-i askeriye müddetinden fazla olarak laakal on sene daha bahriye-i şâhanede hizmet edeceğini mübeyyin velisinin izn-i tahririsi ile talip tarafından mümza bir taahhüt senedi.

Madde 4: Muayene-i iptidaiye hey'eti Çıрак Mektebi Müdürü yâni kışla gemisi süvarisi ile tedrisat-ı bahriye şubesinden bir aza ve mektebin tabibinden teşekkül eder. Bu hey'et madde-i sabıka mucibince talipler tarafından tevdi olunan evrakı tetkik ederek şâyan-ı kabul olanları teftik ve kararını alakadarana tefhim ve netice-i tetkikatını mübeyyin raporunu da tedrisat şubesi müdüriyetine tevdi eyler.

Madde 5: Madde-i sabıkâ mucibince şayan-ı kabul olarak tefrik edilenler tayin edilen gün ve saatte muayene-i sıhhiyeleri icra edilmek üze-

re Bahriye Merkez Hastahanesine sevk olunurlar. Hey'et-i sıhhiye tarafından muayene-i tibbiyeleri icra olunur. Bu muayenede tâliplerden vücutları kavi ve gübüz ve kalpleri ve ciğerleri gayet sağlam ve gözüleri pek kuvvetli olduğu anlaşılınlar tefrik edilir. Ve diğçerlerine cevab-ı red verilir. Renk körlüğü mani-i kabul değildir.

Madde 6: Muayene-i tibbiyede elverişli görülenler tedrisat şubesinden bir aza ile kışla gemisi süvarisi ve ikincisi ile lüzumu kadar zabitanndan mürekkep bir hey'et-i imtihanîye huzurunda programna tevfiikan imtihana tabi tutulur, imtihanları kabul edilenlerin içinde en yüksek numara kazananndan bed ile lüzumu kadarı tefrik ve Eylülün birinci günü kabul-i kat'i ve kayıt muameleleri icra olunur. Ve kendilerine elbise ve nizamnâmeğe merbut cetvelde muayyen eşya ita edilir.

Madde 7: Makine çıraklarının müddet-i tahsileyesi beş senedir. Bu müddetin ilk üç senesini kışla gemisinde geçirirler. Kışla gemisi mektep olmak için kâffe-i şeraiti hazz olacaktır. Bu itibarla her hususta ikinci daireye tabi olup diğçer makamat ile muhaberati daire-i mezkure vasıtasıyla cereyan eder. Kışla gemisi sefain-i saire ile birlikte bulunduğçu zaman gemi nöbetine tabidir.

Madde 8: Bu üç senelik müddet-i tahsiliye zarfında tahsil zirdeki esaslar üzerine icra olunacaktır:

- 1- Çıraklara terbiy-i askeriye vermek ve intizam ve temizlik ve itaate ve hissi vazife perveriye ve kâffe-i muamelatta vicdani hareke alıştırmak,
- 2- Meslekleri dahilinde olmak şartıyla çırakların cümlesine mümkün mertebe aynı derecede tahsili verebilmek,
- 3- Silk-i bahrinin fenni aksamında tatbikat-ı ameliyeye ziyade itina etmek,
- 4- Gemi ve deniz hayatına ülfet ettirmek.

Tahsil programı Nezaret-i Bahriye tarafından tanzim ve icap ettikçe tebdil olunur.

Madde 9: Her sen-i tedrisiye nihayetinde imtihanlar nazari ve ameli olmak üzere icra ve çırakların imtihannda kazandıkları derecat cüzdanlarına kayıt ve imla edilecektir. Hey'et-i imtihanîye kışla gemisi süvarisinin taht-ı riyasetinde olmak üzere sefine-i mezkûre zabitanından teşekkül eder. Bâhriye Nezareti namına mümeyyiz bulunabilir. İmtihannda muvaffak olamayanlar tahsillerinden fayda melhuz ve ahlâk ve etvar ci-

hediye müstakbelen efradın âmiri olmağa lâyük oldukları ve vücutlarına ihtiyaç görüldüğü takdirde bir sene daha sınıflarında ipka ve aksi halde mektepten ihraç olunurlar. Üçüncü sene imtihanında muvaffak olanlar seygar mektep gemisine nakledilirler.

Madde 10: Seygar mektep gemisindeki tahsil Eylül iptidasından başlayarak yirmi bir ay devam eder. Bu müddet zarfında gemi açık denizlerle sevhil-i Osmaniye ve Enebiyede icray-ı sey ve sefer eder.

Madde 11: Kışla gemisinde makine inşaatı ve bakırcılık ve demircilik tahsil etmiş olanlar seygar mektep gemisinde on iki ay kazan önünde altı ay makinelerde ve üç ay da yardımcı makineleri işletmekte istihdam olunacaklardır.

Torpidoculuk tahsil edenler altı ay kazan önünde on beş ay denizlerde torpido ve limanda motorbot işlerinde istihdam olunurlar. Elektrik ve telsiz telgraf tahsil etmiş olanlar üç ay kazan önünde üç ay yardımcı makinelerinin idaresinde ve on beş ay da telsiz telgraf hidematında istihdam olunurlar.

Madde 12: Madde-i sabıkadâki amelî dersler ile beraber çıraklara malumat-ı fenniyelerinin tevsi için haftada beşten altı saate kadar nazari dersler tedris olunur. Müddet-i tedrisiyenin iki saati çırak kışla gemisindeki müktesebat-ı fenniyenin ve mütebakisi mesleğe ait malumatın tevsiine hasredilir.

Madde 13: Seygar mektep gemisinde bir sene fevkalâde ifay-ı hizmet ve ibraz-ı ehliyet edenler makineci çırağı çavuşluğuna terfi olunurlar ve alamet-i mahsusasını takarlar.

Madde 14: Seygar mektep sefinesi seyyahattan İstanbula avdetinde imtihanlar icra olunur. Bu imtihanlarda muvaffak olamayan talebe dige nokat nazarından mesleğe elverişli görüldükleri ve kendileri dahi arzu ettikleri halde sefineye yeni dahil olan çıraklarla birlikte tekrar tahsil ettirilir ve sınıfta takaddüm ederler. İmtihanların hitamında muvaffak olanlara Temmuz ve Ağustos aylarında mezuniyet verilir. İmtihanında muvaffak olamayan ve vücutlarından bahriyeye istifade me'mûl olmayan çıraklar ihraç olunur. İmtihanında muvaffak olamayanlar meynında sinn-i mükellefiyete vasıl olanlar kur'a efradı gibi bahriyede istihdam olunacak ve isimleri Harbiye Nezaretine bildirilecektir. Sinn-i mükellefiyete vasıl olmayanları hüsn-i ahlâk sahibi buldukları ve vücutlarından istifade memul olduğu takdirde Bahriye Nezareti tersane çırakları sınıfında ahkoymak salahiyetini haizdir.

Madde 15: Seyyar mektep gemisinde ikmal-i tahsil edenler Eylül ayında makine ihtisas kursuna sevk edilirler. Bunların kurstaki tahsili Mart nihayetinde hitâm bulmak üzere yedi ay devam eder. Elektrikçi ve telsiz telgrafçı ile torpidocu olarak yetişmiş olanlara elektrikçilik ve torpidoculuk ve hidemat-ı sairede yetişenlere gemi makineleri dersleri tedris olunur. İhtisas kursu imtihanını veremeyenlerin makine gedikli sınıfında vücutlarından istifade mem'ul olmayanları kur'a efradı gibi bahriyede istihdam olunacak ve isimleri Harbiye Nezaretine bildirilecektir. Makine gedikli sınıfında vücutlarından istifade me'mûl olanları ilk imkan husulünde ikmal-i tahsil ettirmek üzere diğer bir kursa daha sevk olunurlar. Bunda da muvaffak olamazlar ise hizmet-i askeriyelerini ba'de-l-ikmal ihrac edilirler. Esbab-ı mücrîbe dolayısıyla devam edemeyenler ilk imkan husulünde ikmal-i tahsil ettirmek üzere arkadaşlarıyla birlikte sefaine tevzi kınırlar.

Madde 16: Makine ihtisas kurs imtihanını verenler faal filonun bir sefinesine tayin olunurlar. Burada ibraz-ı ehliyet edenler nefer sıfatıyla beş ay hizmetten sonra onbaşılığa terfi olunurlar. Onbaşılıktan birinci sınıf gedikliliğe kadar olan terfileri efrad-ı bahriye ve gedikliler hakkında kanunname ahkâmına göre icra olunur.

Madde 17: Çıraklara buldukları sınıfa göre merbut cedvelde gösterildiği veçhiyle elbise ve eşyay-ı saire ita kınırlar.

Madde 18: Çıraklara müddet-i tahsiliye olan beş sene zarfında etmek müstesna olmak üzere diğer erzak Mekteb-i Fünûn-i Bahriye talebesine verildiği gibi ita olunur.

Madde 19: Bahriye makine çırakları ile makine işçileri hakkındaki 25 Ağustos 1330 tarihli nizamname ahkâmı mefsuhtur.

Madde 20: İşbu nizamname tarih-i neşrinden muteberdir.

Madde 21: İşbu nizamnamenin icrasına Bahriye Nazırı memurdur.

İşbu nizamnamenin mevkî-i meriyete vaz'ını ve nizamât-ı devlete ilâvesini irâde eyledim.

12 Safer 1334

7 Kânunuevvel 1331 (1915)

Mehmet Reşat

Sadr-ı a'zam	Şeyhülislâm ve Evkaf-ı Humayun Nazırı	Harbiye Nazırı ve Bahriye Nazır vekili
Mehmet Sait	Hayri	Enver
Dahiliye Nazırı ve Maliye Nazır vekili	Hariciye Nazırı	Adliye Nazırı ve Şuray-ı Devlet Reis vekili
Talat	Halil	İbrahim
Nafia Nazırı	Maarif Nazırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nazır vekili	Ticaret ve Ziraat Nazırı
Abbas	Ahmet Şükrü	Ahmet Nesimi

KAYNAKÇA

- Akhuñ, İlhan. Yaygın Mesleki Eğitimde Görev Alacak Personelin Eğitimi, Ankara, M.E.B. 1977.
- Akyüz, Yahya. Türk Eğitim Tarihi, Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1982.
- Alkan, Cevat. Mesleki ve Teknik Eğitimde Reform, Ankara, 1971.
- , Hıfzı Doğan ve İlhan Sezgin. Mesleki ve Teknik Eğitimin Esasları, Ankara: Gazi Üniversitesi, 1988.
- Barkoz, Ömer. 16. Asrın İkinci Yarısında Türkiye'nin Geçirdiği İktisadi Buhranların Sosyal Yapı Üzerindeki Tesirleri, *İktisadi Kalkınmanın Sosyal Meseleleri*, İstanbul: 1964.
- Cohen, Claude. Osmanlıdan Önce Anadolu da Türkler, (Çev. Yıldız Moran) İstanbul: E Yayınları, 1977.
- Cem, İsmail. Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1982.
- Çağatay, Neşet. Bir Türk Kurumu Olarak Ahilik. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayını, 1974.
- Çarak Kalfa ve Ustalık Kanunu (2089 s.k.) Resmi gazete 15987. 5 Temmuz 1977.
- Çaraklık ve Mesleki Eğitim Kanunu (3308 s.k.) Resmi gazete 19139 19 Haziran 1986.
- Doğan, Hıfzı ve Cevat Alkan. METAP Mesleki ve Teknik Öğretim Ana Plan Esasları. Ankara: 1974.
- . Mesleki ve Teknik Yaygın Eğitim. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1982.
- . Genel Eğitim-Mesleki Eğitim İlişkisi. *Türkiye'de Meslek Eğitimi ve Sorunları* Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1983.
- Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu. *Cumhuriyetin 50. Yılında Esnaf ve Sanatkar* Ankara: 1973.
- Güllüoğlu, Sehabattin. Abi Birlikleri. İstanbul: Ötügen Yayınları, 1977.
- International Labour Office. *European Apprenticeship* Geneve: CIRR Publication, 1966.

- Keten, Mustafa.** Sanayileşme Hareketinde Küçük Sanayinin Yeri ve Önemi. Ankara: Ticaret Odası Yayınları, 1974.
- Kılıçbay, Mehmet Ali.** Feodalite ve Klasik Dönem Osmanlı Üretim Tarzı. Ankara: G.Ü. İktisadi Ticari Bilimler Fakültesi, 1982.
- Koçer, Hasan Ali.** Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1970.
- Köprülü, M. Fuad.** Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1981.
- Mete, Muhsin:** Dünden Bugüne Ahilik. Ankara: 1983.
- Milli Produktivite Merkezi. Sanayide Çıraklık, Ankara: 1970.
- Öke, M. Kemal.** Ankara'da Çırakların Çalışma Koşulları Üzerine Toplumbilimsel Bir Araştırma. Çalışma Bakanlığı Yayını, Ankara: 1979.
- Önalp, Reşat.** Türkiye'de Yüz Yıllık Mesleki ve Teknik Öğretim. Mesleki ve Teknik Öğretim, 100. Yıl Özel Sayı. Ankara: 1961.
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. 50. Yılda Türk Sanayi. Ankara: 1973.
- Sezgin, İhan.** Makina İmalat Sanayinde Çıraklık Eğitimi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: A.Ü. Eğitim Bilimleri Fakültesi, 1974.
- Soykut, Refik.** Orta Yol Ahilik. Ankara: Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu Yayını, 1971.
- Şahinkesen, Ali.** Endüstriyel Eğitim Yapan Kurumlarda Öğretime İlişkin Sorunlar. Yayınlanmamış Seminer Çalışması. Ankara: A.Ü.E.B.F. 1972.
- Çıraklık Eğitimi. Türk Milli Eğitim Sistemindeki Uygulamalar. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara: A.Ü.E.B.F. 1985.
- Federal Almanya'da Çıraklık Eğitimi, Ankara: A.Ü.E.B.F. 1985.
- Taymaz, Haydar.** Teknik Eleman Yetiştirmede Teknik Lisenin Rolü, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara :A.Ü.E.B.F. 1979.
- Uysal, M.**Zanaatkarlar Kanunu. Ankara: Kültür Bakanlığı, 1983.